

Můj spolužák Michail Gorbačov

ZDENĚK MLYNÁŘ

Uveřejňujeme plné znění článku, který vyšel 9. dubna tr. v deníku Italské komunistické strany «L'Unità».

Západ si pomalu zvyká na to, že v čele sovětského vedení stanul člověk o dvacet let mladší než jeho tři předchůdci. Novináři, politikové i diplomaté shodně konstatují, že Michail Gorbačov je člověk vysoce inteligentní, v jednání věcný a prokazující znalosti. Novinářům se jeví jako pragmatik a schopný manažer (miněno jako pochvala) a z nedostatku jiných informací se příkládá význam tomu, co novináři náhodou pozorovali: v Londýně nenavštívil Marxův hrob, ale zato koupil své ženě stejné náušnice, jako má paní Thatcherová. Na takovém základě se pak občas někdo pokouší povrchně spekulovat o jeho možné úloze v Kremlu.

Co si s takovým portrétem máme počít v evropské levici? Znáám Michaila Gorbačova osobně a vím, že takový portrét ho nevystihuje. Zveřejňuji proto několik osobních vzpomínek a dojmů, o nichž si myslím, že o něm vypovídají lépe.

Student Gorbačov

Studovali jsme spolu v Moskvě práva v letech 1950-1955. Žili jsme pět let v jedné koleji, byli v jednom studijním kroužku, společně jsme se učili ke zkouškám a oba dostali nakonec diplom s vyznamenáním. Byli jsme víc než jen spolužáci, všichni nás znali jako dvojici dobrých přátel.

Sovětské studenty se v té době dělilo na dvě hlavní kategorie: na ty, kdo přišli rovnou po maturitě, a na ty, kteří přišli do poslucháren jako demobilizovaní frontoví vojáci. Gorbačov byl mladý na to, aby byl frontovým vojákem. Ale přesto byla válka jeho základním prožitkem. Prožil ji blízko kavkazské fronty a znal ji jako utrpení civilního obyvatelstva, nepoznamenané válečnickou romantikou vojáků.

Nepatřil však ani k první kategorii. Po skončení střední školy pracoval jako dělník na kombajnu. Na klopě někdy nosil «Řád Rudého praporu práce», který za to dostal. To bylo vyznamenání nevidané u devatenáctiletého hochy a předpokládalo opravdu mimořádně dobrou práci. Vlastně za odměnu za svou práci byl také poslán ze své vesnice na vysokou školu do Moskvy.

Když jsme studovali «kolchozní právo», dozvídal jsem se právě od Gorbačova, jak malá je v každodennosti úloha tohoto práva a jak velká je role obyčejného násilí při «zajišťování pracovní disciplíny» v kolchozech. A když se ve filmu «Kubaňští kozáci» prohýbaly kolchozní stoly hojností, věděl jsem zase od něho, jak vypadaly ty stoly ve skutečnosti.

Z výuky marxistické filosofie převzal Gorbačov jako své oblíbené rčení Hegelův výrok, že «pravda

je vždy konkrétní». Jako nikdo z nás nechápal to tehdy v přesném hegelovském filosofickém smyslu. Říkával to ale jako úsloví vždy, když někdo z učitelů nebo studentů žvanil o všeobecných principech a zjevně přehlížel, jak málo mají společného se skutečností. Na rozdíl od velmi mnohých sovětských studentů nebyla pro něj marxistická teorie souborem pouček určených k nabílování. Měla pro něj hodnotu nástroje poznávání světa a myslím, že ani po třiceti letech mu nemohla prostě zmizet v politickém pragmatismu.

Jistě, dnes ví Michail Gorbačov z životní zkušenosti, co je to moc a politická praxe a čím se jejich svět liší od světa teorie. Nevěřím však, že je to člověk, jemuž se politika a moc staly samoučelem. Nebyl nikdy cynikem, byl svou povahou reformátorem, pro něhož je politika prostředkem a potřeby lidí jsou cílem. Jaký význam to může mít v jeho dnešní funkci – to je ovšem složitá otázka, ale je to otázka otevřená.

V roce 1952, v dobách hlubokého stalinismu, jsme studovali oficiální dějiny KSSS. Vnucovaly nám závěr, že každá myšlenka odchylná od shora předepsané linie je «protistranickou úchylkou», jejíhož nositele je nutno likvidovat, popravit, vymazat z dějin. A tehdy mi jednou Gorbačov řekl: «Ale Lenin přece nedal Martova zavřít, nechal ho odejít do emigrace». Dnes takový výrok nezní nijak kacířsky ani v SSSR. Ale v roce 1952 znamenal, že student Gorbačov měl pochybnost, zda se lidé dělí jen na stoupence dané linie a zločince. Věděl, že mohou existovat i oponenti, kritici a reformátoři, kteří proto ještě nejsou zločinci, a že se to může týkat i socialistů a komunistů. A svěřit takový názor kamarádovi, navíc ještě cizinci, to už vůbec nebylo tehdy běžné. Rozhodně by to neudělal člověk oportunistického založení, pro něhož vlastní přesvědčení nehraje v politice rozhodující roli.

Student Gorbačov byl nejenom velmi inteligentní a nadaný, ale byl to i člověk otevřený, jeho inteligence ho nikdy nevedla k aroganci, uměl a chtěl naslouchat druhému. Byl poctivý a osobně čestný a získával si neformální, přirozenou autoritu. Měl ovšem své sebevědomí. Bylo to sebevědomí člověka, který všeho, čeho dosáhl, dosáhl vlastními silami, nadáním, pílí – ničeho protekcí nebo sociálním původem. Toto sebevědomí se s léty nejspíše ještě upevnilo a vzrostlo. Setkají se s ním jistě všichni, kdo budou mít v Gorbačovovi politického partnera nebo odpůrce.

Prvním živým cizincem, kterého Michail Gorbačov v životě potkal, jsem byl já. V roce 1951 jsem mu o prázdninách poslal z Prahy pohled do jeho rodné vesnice. Jezdil tam přes léto zase na kombajnu. V Moskvě mi pak vyprávěl, jaká to byla událost. Na pole za ním přijel sám náčelník místní policie a podal mu na kombajn podezřelou věc: pohled z ciziny. Oba jsme se tomu smáli. Dovedl se tehdy smát tomu, že co člověk dostane z ciziny, dostane jen přes policii.

Stranický tajemník ve Stavropolu

Naposledy jsme se s Michaiilem Gorbačovem viděli v roce 1967, necelý rok před «pražským jarem». Byl jsem v Moskvě na studijní cestě a zajel jsem si za ním na dva dny do Stavropolu, kde byl stranickým tajemníkem. Bylo to naše první setkání po pádu Chruščova a toto téma nemohlo zůstat stranou rozhovorů.

Pro nás v Československu byl tehdy Chruščov především představitel té politiky, která otevřela dveře důsledné kritice stalinské etapy sovětského vývoje. Chystali jsme se právě vypracovat koncepci hospodářského i sociálně-politického vývoje, která by stalinskou minulost důsledně překonala a otevřela nové cesty vývoje socialismu, odpovídající československým tradicím a podmínkám. Co znamenal Chruščov v Sovětském svazu vnitropoliticky, jak se na jeho reformní pokusy dívali sovětsí funkcionáři – o tom jsme mnoho nevěděli.

Gorbačov pádu Chruščova nelitoval. Neviděl v tom změnu, která by měla znamenat návrat do minulosti. Hodnotil Chruščova především z vnitropolitického hlediska. Jeho stále nové, obvykle nedomyšlené, často zcela subjektivistické zásahy do řízení hospodářství (a hlavně zemědělství) i do institucionálních struktur sovětského systému považoval spíše za škodlivé. Hlavně mu vyčítal, že ve skutečnosti dál zachovává starou metodu libovolného zasahování z centra do života celé země. I decentralizační Chruščovovy snahy měly podobu mocensko-administrativních zásahů z centra, přes hlavy a vůli «těch dole», bez ohledu na jejich názory. Chruščov uváděl do chodu jednostranné, z centra řízené kampaně na podporu svých subjektivních nápadů, které byly vydávány za samospasitelná a jediné možná rozhodnutí.

Od nástupu Brežněva si Gorbačov sliboval, že dá více samostatnosti a také odpovědnosti funkcionářům «dole», v republikách i v jednotlivých oblastech. To považoval za nutné pro skutečnou změnu systému hospodářského i politického řízení tak obrovské a co do podmínek rozmanité země, jakou je SSSR. A jak je dnes známo i ze zpráv západního tisku, dovedl Gorbačov v několika letech potom opravdu jít samostatnou cestou. V rámci své kompetence a odpovědnosti zavedl ve stavropolské oblasti důležité změny do života kolchozů. Administrativní příkazování nahradil systémem, v němž jednotlivé pracovní brigády přejímaly úkoly se značnou samostatnou pravomocí rozhodovat o způsobu jejich plnění. Větší pracovní výkon a také větší iniciativa a vynalézavost, větší samostatnost se odrážely také na příjmech členů brigád. Za několik let se ve stavropolské oblasti zvýšily výnosy obilí o třetinu až polovinu.

«Ve stavropolské oblasti byly kolchozy fakticky zrušeny» – píše o tom dnes západoněmecký «Der Spiegel». Je to typický úsudek podle zásady, že socialistický je jen takový systém, který nefunguje a že všechno, co je hospodářsky životaschopné, je vlastně už kapitalismus. Ponechme autorům takových formulací právo na jejich úsudky. Ale nemohou se pak divit, když jim někdo řekne, že možnostem reformního vývoje sovětského systému nerozumějí.

Určitý podíl na Gorbačovových úspěších ve Sta-

vropolu měla i jeho žena Raisa. Je to manželství ze studii, Raisa Titorenková studovala filosofickou fakultu a bydlela ve stejné koleji s námi. Nedávno v Londýně šokovalo novináře, že neodpovídá jejich představě o manželce sovětského byrokrata. Jak by také mohla: byla iniciátorkou elementárních sociologických průzkumů v kolchozech, které také přispěly ke změnám ve stavropolské oblasti. Myslím, že ani pro její charakteristiku nejsou hlavní ty náušnice z Londýna.

V roce 1967 jsem s Gorbačovem mluvil také o svých představách o nutných reformách v Československu. Hovořili jsme se vzájemným porozuměním, oba jsme věděli, že Sovětský svaz není Československo a že moje myšlenky se týkají právě československých poměrů a možností. Stejně, jako byl Gorbačov pro více samostatnosti a odpovědnosti v sovětských republikách a oblastech, byl také pro to, aby různé země měly možnost jít svými specifickými cestami vývoje. Nejenom on, ale ani já jsem ovšem tehdy ještě nevěděli, co se ve skutečnosti odehraje za rok v Československu.

Bylo to naše poslední setkání. Po roce 1968 jsem už do SSSR nejel. Gorbačov přijel sice na podzim 1969 do Prahy s první sovětskou stranickou delegací, ještě jako tajemník ze Stavropolu. Ale to bylo krátce potom, co jsem byl s dalšími členy Dubčekova vedení KSČ vyloučen z ústředního výboru strany. A v takovém postavení jsem se už nemohl setkat s oficiálním sovětským delegátem. Škoda.

Od té doby je naše životní zkušenost velice odlišná. Jeho zkušenost říká, že komu jde v politice o zájmy a potřeby lidí ve společnosti sovětského typu, může pro ně udělat něco důležitého, rozumného a reálného jenom v komunistické straně, svým podílem na vývoji její politiky. Rozumím tomuto postoji a respektuji ho, sám jsem se jím řídil většinu života. Až specifická zkušenost československé «normalizace poměrů» v sedmdesátých letech mne vedla ke změně tohoto postoje. Tím jsem ovšem ovlivnil jenom svůj život a nikoli možnosti těch, kdo žili jinde, měli jiný osud a jinak se rozhodovali.

Šance nejen pro Gorbačova

Udělal jsem v životě mnoho špatných zkušeností – a ty nejhorší často s vlastním optimismem. Ale čtu-li, jak Žores Medveděv v interview pro «L'Unità» říká, že ve volbě Gorbačova nevidí mnoho nového, nesouhlasím. Jistě, prosadit do života sovětské společnosti úspěšně změny, po kterých vývoj už léta volá, není vůbec snadné. A není záruka, že se to podaří; docela jistě to také nezávisí na jednotlivci, byť i byl v nejvyšší politické funkci. Přesto si myslím, že volbou Gorbačova se něco nového už stalo: otevřela se nová šance pro socialismus.

Jeho nástupem končí politika orientovaná převážně na minulost, politika «od pohřbu k pohřbu», odkládající řešení neodkladných problémů a tím ústící ve stagnaci. Gorbačov a funkcionáři jeho generace musí uvažovat v dimenzích budoucích desetiletí. Pro ně se teprve nyní otevírá skutečná možnost vlastní samostatné seberealizace. Mají jinou životní i politickou zkušenost než jejich generační předchůdci.

Obvykle se to vyjadřuje konstatováním, že se po-

liticky formovali už po Stalinovi. To však znamená, že jejich zkušenost je velmi rozporná: je to především zkušenost s neúspěšnými metodami reformních pokusů. Neuspěl Chruščov, který východiskem reformních snah udělal kritiku minulosti, k níž přidal metodu slibů dalekosáhlých a vábných změn, pro které ve skutečnosti nebyly předpoklady. Neuspěly pokusy o systémové změny ve středoevropských zemích v letech 1956, 1968 a 1980. Příčiny všech těchto neúspěchů jsou sice velice různé, ale faktem zůstává, že to byly neúspěchy.

Zkušenost této generace však také učí, že neuspěla ani politika pouhého potlačování a odsouvání neřešených problémů. Proti šedesátým létům je navíc nové to, že reformy přestaly být z hlediska životních potřeb a zájmů SSSR něčím, co jako rušivý faktor doráží zvenčí. Reformní vývoj se naopak stal nutnou vnitřní potřebou. Gorbačov i jiní funkcionáři mají osobní zkušenost, že nelze zlepšit za určitou mez poměry ve stavropolské oblasti, v Ázerbájdžánské republice nebo kdekoli jinde, jestliže nedojde ke změnám v celostátním měřítku. To bylo nesměle, ale přece jen viditelně vyjádřeno už za krátkého období J. V. Andropova.

V tom vidím už teď novost situace: podstatné reformy se staly vnitřní potřebou mateřské země sovětského systému, nejenom potřebou menších evropských zemí. A právě proto, že to je situace nová, nemůžeme čekat opakování minulého. Píší tu o osobních vzpomínkách a dojmech a nemohu proto v rámci tohoto článku analyzovat složitou situaci společností sovětského typu. Jisté však je, že pro reformní vývoj Sovětského svazu není dán žádný uspokojivý vzor. Prvky pluralitní politické demokracie, tradičně spojené např. s československým historickým vývojem, nebudou jistě aktuálním řešením sovětským. Nelze také očekávat, že sovětský vývoj může probíhat tak jako dnes v Číně. Tam se dnes řeší problémy podobné spíše sovětským problémům z let dvacátých a třicátých než z let osmdesátých. Čína je ovšem řeší způsoby, které jsou jiné než Stalinovy a jsou bližší někdejší konceptům Leninovy «nové ekonomické politiky» a v něčem i konceptům Bucharinovým. Ani Maďarsko, ačkoli tu lze najít některé zkušenosti, které mají obecnější platnost pro reformní vývoj, nedává recept pro SSSR: příliš mnoho ekonomických, sociálních i politických problémů je tu jiných.

Důležité ovšem je, aby jak Čína, tak Maďarsko a všechny ostatní země mohly jít svými vlastními cestami, aniž by to bylo vyhlášováno za protisocialistické a nepřijatelné, protože to je jiné než v SSSR. Už to samo by mělo veliký význam pro šance socialismu ve světě – a zpětně i pro šance reformního vývoje v SSSR.

Z toho, jak znám Michaila Gorbačova jako člověka dávno před jeho dnešní funkcí, vyvozují určité naděje. Zásada, že «pravda je vždy konkrétní», jistě zůstala v jeho mysli. Je to člověk, který dá více na vlastní, prožitou a smyslovou zkušenost, než na to, co mu předkládají na papíře. A je zároveň schopen svou zkušenost velmi racionálně hodnotit, doplňovat a rozvíjet z jiných zdrojů. Je schopen jednat pragmaticky, ale také teoreticky uvažovat. Nejenom momentální úspěch, ale i trvalé hodnoty mají v jeho životě význam. A má dost sebedůvěry na to, aby se dokázal rozejít s tím, co si sám neprovedl jako správné.

Jsem velmi rád, že právě Gorbačov viděl Řím ve dnech pohřbu Enrica Berlinguera. Jisté ví, že ty statisíce lidí provázející na poslední cestě komunistického vůdce by nemohl vidět nikde jinde na Západě. To, co se dozvídal z různých papírů, jistě konfrontuje se svým prožitkem.

Bylo by dobře, kdyby mohl uvidět Čínu. Byl jsem tam v posledních letech dvakrát a přednášel stranicovým funkcionářům o sovětském systému a o neúspěšných pokusech o jeho reformu. Získal jsem při tom dojem, že cesty z Moskvy do Pekingu a naopak neleží v říši čisté fantazie. Vždyť kdysi se také zdály nepředstavitelné cesty z Moskvy do Bělehradu. Přál bych Michailu Gorbačovovi, aby to byl právě on, kdo takovou cestu udělá první.

Než se stal generálním tajemníkem, řekl Gorbačov ve své poslední řeči, že přes obrovský význam sovětsko-amerických vztahů nelze zapomínat, že svět se neskládá jenom ze Spojených států. Kdyby zároveň vždy měl před očima, že také SSSR je jen jednou, byť mocnou a důležitou, částí dnešního světa a že všechny tyto části chtějí a potřebují autonomii, mělo by to dalekosáhlý význam. Mohl by opravdu přispět k tomu, aby se svět začal vidět takový, jaký je, a ne v křivém zrcadle supervelmocenské bipolarity.

Ale vrátím se raději k tomu, čím jsem začal: se svým optimismem mám i velice špatné zkušenosti.

JÁN MLYNÁRIK

VYTRHNUTÉ STRÁNKY Z DEJÍN OSLOBODENIA

1. Povstaleckí generáli

Je známe, že povstaleckí generáli Ján Golian a Rudolf Viest, ale tiež drvivá väčšina dôstojníkov povstaleckej armády nepatrili politicky ku komunistickej strane; vo svojom konfesijnom či politickom presvedčení zaujímali skôr opačné stanovisko. Avšak režim chce mať zo SNP revolúciu, resp. začiatok ľudovej a národnej revolúcie na čele s komunistickou stranou. Preto je pochopiteľné, že služobná historiografia musí nivelizovať, znehodnocovať a všelijako bagatelizovať, alebo pejoratívnymi známkami označovať činy a rozhodnutia nekomunistických veliteľov národného protinacistického odboja.

V oficiálnej (Plevzovej) historiografii je Golian označený za «nerozhodného» muža, vyvolávajúceho v boji veľa «ťažkostí a nedorozumení». Vari horšie v očiach režimovej historiografie dopadol druhý povstalecký generál – Rudolf Viest, ktorý musel prevziať velenie povstania už za jeho obklúčenia a neodvratnej